

DE LA CONSTANȚA LA EVKSINOGRAD, PE MAREA NEAGRĂ, CU REGINA ELISABETA (13-16 MAI 1911). PERCEPȚII PUBLICE DESPRE ULTIMA CĂLĂTORIE ÎN BULGARIA A UNUI SUVERAN AL ROMÂNIEI

Rezumat: În perioada 13–16 mai 1911 a avut loc ultima vizită a unui suveran român în Bulgaria. Regina Elisabeta a fost invitată de țarina Eleonora la Evksinograd, o reședință regală aflată lângă Varna, pe coasta Mării Negre. Prezența reginei nu a fost aprobată de țarul Ferdinand al Bulgariei, care a părăsit demonstrativ țara la începutul vizitei. Țarul și-a acuzat puternic soția și pe Regina Elisabeta, într-o telegramă trimisă fiului său, Boris, numindu-le „două femei regale pe jumătate nebune, care au complotat împreună această afacere, profitând de absența mea”. Vizita de la Evksinograd din mai 1911 poate fi considerată lipsită de semnificație politică și diplomatică în contextul relațiilor bilaterale. Abia în prima decadă de după Primul Război Mondial o astfel de inițiativă va deveni obișnuită, prin utilizarea abilităților personale, politice și diplomatice ale Reginei Maria pentru a obține pentru România o influență regională și rezultate pozitive din partea factorilor de decizie ai păcii din 1919–1920.

Prezența Reginei Elisabeta la Evksinograd a fost ultima a unui suveran român și, în general, a unui lider român în Bulgaria, timp de o jumătate de secol, până la vizita prim-ministrului Petru Groza la Sofia, în 1947.

Cercetările anterioare privind activitățile și îndatoririle Reginei Elisabeta ca șef de stat, în ceea ce privește relațiile diplomatice și politice din Europa de Sud-Est la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea și, în special, despre relațiile româno-bulgare, au acordat o atenție minimă și trecătoare acestui episod. Nu există o relatare detaliată despre vizita de la Evksinograd din mai 1911 și nici analize științifice privind importanța acesteia în contextul istoric, politic și diplomatic al relațiilor bilaterale.

Ne propunem să reexaminăm câteva aspecte legate de ultima vizită în Bulgaria a unui suveran român, în vara anului 1911 – ultima vară a păcii europene –, chiar înainte de Războaiele Balcanice (1912–1913) și de Primul Război Mondial (1914–1918).

Cuvinte-cheie: Regina Elisabeta a României, țarina Eleonora a Bulgariei, Evksinograd, ultima vizită a familiei regale române în Bulgaria, România, Bulgaria, mai 1911.

O legendă destul de cunoscută publicului bulgar era transmisă pe undele postului național de radio de la Sofia¹, din nou, în mijlocul unei zile fierbinți de vară a anului 2009. Potrivit ei, pe malul Mării Negre, chiar pe coasta înaltă și stâncoasă din apropierea Varnei, la 1821 un vestit căpitan de corabie, grecul Dimitrios, a ridicat o mănăstire închinată Sfântului Dumitru. Era vorba despre un prinos adus după o furtună teribilă, în timpul căreia vasul a reușit să tragă cu bine la mal. Mănăstirea și terenul dimprejur, continua legenda repovestită de la radio, au rămas în posesia importantei comunități grecești din Varna până când Alexandru Battenberg, primul prinț (kniaz) al Bulgariei (1879-1886), a ajuns pe tron. Prințului, care își

* Florin ANGHEL: prof.univ. dr., Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea "Ovidius" din Constanța; e-mail: fl_angel@yahoo.com.

¹ Elena Karkalanova, *Euxinograd, the favorite summer residence of Bulgarian statesmen*, Bulgarian National Radio (BNR), 10.08.2009, www.bnr.bg/en/post/100096260/euxinograd-the-favorite-summer-residence-of-bulgarian-statesmen (accesat la 30.11.2023). Philippe Delorme, *Les palais d'été royaux: la résidence d'Euxinograd*, în „Point de vue”, 27.08.2022 în www.pointdevue.fr/histoire-du-monde/les-palais-dete-royaux-la-residence-deuxinograd (accesat 1.12.2023).

petrecea torida vară a lui 1880 la mănăstirea solitară de pe malul mării, i-au fost înmânate aceste proprietăți un an mai târziu, iar mica așezare a căpătat numele de Sandrovo (de la numele lui Battenberg).

După ce Battenberg a fost silit să abdice, vasta așezare monahală a intrat în posesia noului principe (apoi Țar) al Bulgariei, Ferdinand de Saxa Coburg Gotha (1887-1918). Prima soție a acestuia, Maria Luiza de Bourbon-Parma², s-a îndrăgostit de acest loc sălbatic și l-a redenumit Evksinograd (Euxinograd), combinând noțiunea veche grecească a Mării Negre (*Pontus Euxinus*) cu desemnarea în limba bulgară a termenului de „oraș” (*grad*). În jurul vechii mănăstiri, Ferdinand a ridicat un palat în stilul *Renaissance* al secolului al XVIII-lea, înconjurat de un splendid parc întins pe aproape 100 de hectare. Din ultimii ani ai secolului al XIX-lea, Evksinograd a devenit una dintre cele mai iubite reședințe regale bulgare, un fel de Peleş al țării vecine.

Aici, cu mai bine de un secol în urmă, a petrecut Regina Elisabeta a României, între 13 și 16 mai 1911, ultimul sejur pe care un suveran al României l-a făcut pe teritoriul Bulgariei. A fost invitată de Țarina Eleonora, iar prezența ei nu a fost agreată de Țarul Ferdinand al Bulgariei, care a plecat demonstrativ din țară. Țarul³ și-a acuzat consoarta, într-o telegramă furioasă trimisă fiului său, Boris, că „a profitat” de absența lui pentru a „inventa această afacere”⁴, a prezenței la Evksinograd a unui oaspete nedorit. La București, cu trei luni înainte, într-un interviu acordat cotidianului francez „Le Figaro” și tipărit la 10 februarie 1911, noul prim-ministru conservator român Petre P. Carp caracteriza relațiile bilaterale drept „inexistente sau cam tot acolo”. „Relațiile comerciale se reduc la nimic; - explica mai departe Carp - nu-i nicio relație socială sau intelectuală. Știți cât de adânc diferă cele două popoare prin mentalitate și prin stările lor sociale”⁵.

Relațiile româno-bulgare începuseră lungul proces de deteriorare, care va dura trei decenii, și care a avut câteva momente de degradare decisivă, între care intervenția armatei române în Bulgaria, în Al Doilea Război Balcanic (1913) și ocuparea Dobrogei și a unor zone din Muntenia de către trupe bulgare în Primul Război Mondial (1916-1918).

Doar Regele Carol I, și acesta o singură dată, la sfârșitul lunii octombrie 1902, fusese pe teritoriul țării vecine în calitate de suveran al României, într-o vizită oficială. Atunci, însoțit de prim-ministrul Dimitrie A. Sturdza și de ministrul de Externe, Ion I.C. Brătianu, el a petrecut trei zile la Ruse, Poradim, Plevna, Grivița și în alte câteva locuri în care, în urmă cu 25 de ani, se desfășurase războiul ruso-româno-otoman din 1877-1878⁶. Regii Ferdinand I, Carol al II-lea și Mihai nu au vizitat Bulgaria (în calitate de șefi de stat), cel mai

² Marie-Louise de Bourbon Parma (1870-1899), fiica lui Robert, ultimul Duce de Parma (1854-1859), a fost prima soție a prințului Ferdinand de Saxa Coburg Gotha și mama celor patru copii ai cuplului: prinții Boris (viitorul țar), Kiril (n.1895), Eudoksia (n.1898) și Nadejda (n.1899). Căsătoria s-a produs în 1893, la insistențele împăratului Franz Josef al Austro-Ungariei. Prințesa era total opusă firii lui Ferdinand, contemporanii apreciind că era liniștită, timidă, foarte inteligentă, o catolică ferventă și complet lipsită de ostentație, inclusiv vestimentară. Duncan M. Perry, *Stefan Stambolov and the Emergence of Modern Bulgaria, 1870-1895*, Duke University Press, Durham-London, 1993, p. 192; Dobrinka Parusheva, *Maria Luisa in Bulgaria. The Image of the Princess in Contemporary Memoirs*, în „Etudes balkaniques”, nr. 2-3, 2012, pp. 97-111 (profesorul ei de bulgară, Dobri Gancev, care predă istorie la Școala de Război din Sofia, o găsea drept „modestă, naturală, dulce și frumoasă”, pp. 104-105).

³ La 20 de ani după ce abdicase (1918), aflat în exil la Coburg (Germania), Ferdinand ținea să precizeze într-un interviu acordat presei franceze în 1938 (și preluat și de publicații românești) că el se vedea ca aparținând „mai curând secolului al XVIII-lea și dacă, din întâmplare, caracterul meu amintește pe al cuiva, va trebui cercetat Ludovic al XV-lea, Voltaire sau Frederic cel Mare”. H.R.M., *Cu 25 de ani în urmă, Ferdinand al Bulgariei era cât p'aci să devină împăratul Bizanțului*, în „Realitatea ilustrată”, an XII, nr. 603, 10 august 1938, p. 4-5.

⁴ Stephane Groueff, *Crown of Thorns. The Reign of King Boris III of Bulgaria, 1918-1943*, Madison Books, Lanham-New York-Toronto-Plymouth, UK, 1998, p. 19.

⁵ Declarațiile d-lui Carp. Articolul ziarului „Figaro”, în „Adevărul”, an XXIV, nr. 7698, 15 februarie 1911, p. 3.

⁶ Daniel Cain, *Diplomați și diplomație în Sud Estul european: relațiile româno-bulgare la 1900*, Editura Academiei Române, București, 2012, pp. 194-195. Despre vizită, în relatările vremii, vezi: *România și Bulgaria*, în „Universul”, an XX, nr. 299, 31 octombrie 1902, p. 1; în „Universul”, an XX, nr. 300, 1 noiembrie 1902, p. 3. La Somovit (Samovit), lângă Plevna, Carol I a rostit și o foarte scurtă alocuțiune, redată și ea în presă: „Acum 25 de ani am părăsit Bulgaria ca un învingător; astăzi revin pe acest pământ ca cel mai

puternic impediment fiind cel politic și diplomatic, mai precis rezultatul Războiului Balcanic din 1913, prin care Dobrogea de Sud a intrat în componența României. Acestui obstacol i s-a alăturat, mai apoi, situația geopolitică și diplomatică dezavantajoasă în care s-a găsit Bulgaria după Primul Război Mondial și în urma prevederilor Tratatului de pace de la Neuilly-sur-Seine din 1919.

Niciunul dintre suveranii României nu a ajuns vreodată în Sofia. Cuplul Carol I - Elisabeta a consemnat și cele mai multe întrevederi cu șeful statului bulgar, principele (apoi, din 1908, Țarul) Ferdinand I. În 1908 și 1909 sunt consemnate și vizitele private ale Reginei Eleonora în România.

Regina Elisabeta nu a avut acces la decizie politică sau diplomatică în timpul domniei sale. La sfârșitul secolului al XIX-lea și până la izbucnirea Primului Război Mondial suveranele dețineau mai degrabă roluri estetice și matrimoniale, foarte rar fiind puse în valoare talentele lor. „Meseria de suverană- scria Regina Elisabeta- nu cere decât trei calități: frumusețea, bunătatea și fecunditatea”⁷. „Avea talent, și l-a făcut din belșug să rodească”, scria N. Iorga despre suverană la moartea ei, în februarie 1916. „Și-a impus ani întregi, tăcere, rezervă și modestie, până și în binefacerile ei, neconținute și tăcute, răspândite cu o nesăturată pasiune. Cine știe numai câtă energie, câtă putere și cât avânt a jertfit astfel, acela va înțelege pe deplin cât a fost și Ea de ajutor la întemeierea dinastiei pe baza nezugduita a respectului public, universal și absolut”⁸, adăuga Iorga.

Soția Regelui Carol⁹, femeie germană, cultă, fumătoare, a spart toate tiparele tradiționale ale societății în care a trăit și a devenit unul dintre cei mai prolifici oameni de litere ai țării pe care a condus-o, o patroană a artelor și muzicii, ctitor de instituții și servicii de caritate. O statistică releva că Elisabetei i s-au dedicat mai bine de 30 de biografii și sute de articole în presă sau în jurnale științifice. Debutantă în literatură în 1880, sub pseudonimul *Carmen Sylva*, Elisabeta a fost cea mai prolifică regină din Europa în domeniul literar, fiindu-i publicate peste 1000 de poezii, 90 de nuvele, 30 de opere dramatice și 4 romane¹⁰. Cea mai cunoscută lucrare a Reginei Elisabeta, „Poveștile Peșului”, este reeditată constant, cu ecouri critice dintre cele mai favorabile¹¹. Deși departe de politică, Regina Elisabeta se poate presupune că a performat în acest domeniu ori de câte ori soțul ei, Regele, i-a cerut. Se poate avansa cu certitudine o singură influență majoră a suveranei, spre sfârșitul vieții și al domniei, când, în 1914, a convins pe Regele Carol I (și, implicit, puterile europene) să accepte pe unul dintre nepoții ei, Wilhelm de Wied, pe tronul noului Regat al Albaniei (o domnie scurtă și tumultuoasă, de numai jumătate de an, între martie și septembrie 1914)¹².

bun și cel mai sincer prieten al Bulgariei și al armatei bulgare”. *Vizita regelui în Bulgaria*, în „Adevărul”, an XV, nr. 4763, 1 noiembrie 1902, p. 2.

⁷ Silvia-Irina Zimmermann, *Carmen Sylva-Regina poetă. Literatura în serviciul Coroanei*, Editura ALL, București, 2013, p. 14.

⁸ N. Iorga, *Ce datorim reginei Elisabeta*, în „Universul”, an XXXIV, nr. 51, 21 februarie 1916, p. 1.

⁹ Gabriel Badea-Păun, *Carmen Sylva. Uimitoarea regină Elisabeta a României*, Editura Humanitas, București, 2003; „Cu iubire tandră, Elisabeta”. „Mereu al tău credincios, Carol”. *Correspondența perechii regale*, ediție îngrijită de Romanița Constantinescu, Silvia Irina Zimmermann, Editura Humanitas, București, 2020.

¹⁰ Elisabeth Bouleanu, *Un secol de la moartea primei regine a României. Elisabeta a fost mama răniților și poeta Carmen Sylva*, „Adevărul”, 18 februarie 2016, <https://adevarul.ro/stiri-locale/alexandria/un-secol-de-la-moartea-primei-regine-a-romaniei-1688581.html> (accesat 6.12.2023).

¹¹ Mircea Coloșenco, *Regina Elisabeta a României. Carmen Sylva- Poveștile Peșului*, în „România literară”, nr. 27, 2020, <https://romanaliterara.com/2020/07/regina-elisabeta-a-romaniei-carmen-sylva-povestile-peșului/> (accesat 6.12.2023).

¹² Florin Anghel, *Influențe românești în Albania prințul Wilhelm de Wied, 7 martie- 3 septembrie 1914*, în „Revista Istorică”, nr. 5-6, 1994, pp. 487-494. Regina Elisabeta a României a publicat, în 1914, o broșură în limba albaneză intitulată „Cili eshte ay?” („Cine este el?”), referitoare la originile și personalitatea lui Wilhelm de Wied (1876-1945), cu scopul de a-i familiariza pe albanezi cu regele lor. „Tânărul- scria augusta mătușă despre nepotul ei- a fost încă de mic un împătimit al cărții. Greu să-l vezi fără o carte în mână, cu un deget înfipit între paginile ei. Tot în vremea aceea, s-a bucurat de o forță fizică deplină: învățând la Liceul de la Jena, el a fost gimnast practicant, iar colegii povestesc destule întâmplări hazlii, când el, ca tânăr ofițer, își ridica un camarad de la pământ cu o singură mână, pentru ca apoi să-l lase jos în același fel; faptele lui erau înțelepte și cutezătoare”. (Marius Dobrescu, *Regina Elisabeta a*

Vizita la Evksinograd, în mai 1911, poate fi considerată mai degrabă lipsită de valoare politică și diplomatică în ceea ce privește o agendă la nivel înalt care să aducă în discuție aspecte ale raporturilor româno-bulgare. O astfel de inițiativă, în primul deceniu după Primul Război Mondial, va deveni un lucru comun al politicii externe românești, prin utilizarea resurselor Reginei Maria în obținerea unei influențe regionale sau, în 1919-1920, a unor clauze cât mai pozitive în prevederile tratatelor de pace¹³.

Prezența Reginei Elisabeta la Evksinograd este ultima deplasare a unui suveran român pe teritoriul Bulgariei și, în general, a unui șef de stat român la sud de Dunăre pentru următoarea jumătate de secol, când prim-ministrul Petru Groza a fost invitat, în 1947, de către liderul comunist al noii Republici Populare, Gheorghe Dimitrov¹⁴.

Cercetările asupra prerogativelor la nivel înalt în stat ale Reginei Elisabeta în ceea ce privește politica externă, analizele referitoare la relațiile diplomatice și politice în Sud-Estul Europei și, în particular, dintre România și Bulgaria au acordat atenție minimală și pasageră acestui episod. El este amintit arareori și nu există o relatare mai generoasă referitoare la șederea de la Evksinograd¹⁵.

Ultima vară de pace în Balcani și ultima vizită a unui suveran român în Bulgaria presupun condiții geopolitice și personale între membrii Caselor Regale, pe care ne-am propus să le trecem în revistă mai jos.

1. România și Bulgaria, o relație nu tocmai din poveștile cu prieteni. Percepții despre celălalt de la proclamarea Independenței bulgare (1908) la excursia pe mare la Evksinograd (1911)

Relațiile dintre România și Bulgaria, definite drept tradițional prietenești cel puțin până în 1913, au cunoscut, totuși, după 1878, destule impasuri. Cel mai adesea, acestea au pornit de la percepția decidenților de la Sofia față de conducătorii români și a opiniei publice bulgare față de societatea românească. Totodată, obiectivele strategice regionale ale celor două state nu au fost mereu în armonie. Au diferit și politicile strategice față de mari puteri europene, în primul rând față de Rusia. Rusia și Austro-Ungaria au împins obiectivele politicii externe românești mai degrabă spre Balcani (inclusiv spre o extindere în Dobrogea de Sud) pentru a evita o preocupare pentru teritoriile istorice și comunitățile de români din Basarabia, respectiv Transilvania. Vasil Radoslavov, de două ori prim-ministru (1886-1887 și 1813-1918), era sigur, și ținea să consemneze și în jurnalul lui, că Regele Carol „nu voia să aibă drept vecin o mare Bulgaria”¹⁶.

Când au început să apară rezervele în legătură cu calitățile de prieten ale vecinului?

Blagovest Njagulov a explicat că putem să presupunem că aceste tendințe de diferențiere s-au făcut prezente după stabilirea autonomiei bulgare, în 1878, an care a marcat și debutul chestiunii Dobrogei și a rivalităților naționale în relațiile bilaterale. Această tendință era deja dominantă înainte de Războaiele Balcanice (1912-1913) și Primul Război Mondial¹⁷. Acestei nemulțumiri s-a adăugat, desigur, intrarea

României își recomandă nepotul opiniei publice albaneze în Idem, *Momente din istoria Albaniei. Culegere de studii și articole*. Editura Privirea, București, 2011, pp. 147-149.

¹³ Daniel Citirigă, *Europa Centrală și tentația federalismului. Istorie și diplomație în perioada interbelică*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2015, pp. 298-321.

¹⁴ Florin Anghel, *Proletkult Diplomacy. What About Romania in the Last Minutes of Tsardom and the First of People's Republic of Bulgaria (1945-1947) Foreign Affairs*, în „Acta Marisiensis. Seria Historica”, Târgu Mureș, nr. 3, 2021, pp. 69-83.

¹⁵ Idei și pasaje se regăsesc în Florin Anghel, *A Black Sea Belle Epoque Tale. Queen Elisabeta at Evksinograd: The Last Journey to Bulgaria of a Sovereign of Romania (13-16 May 1911)*, în „Studia Maritima”, Szczecin, vol. 37, 2024, pp. 45-62. <https://www.doi.org/10.18276/sm2024.37-03>.

¹⁶ Constantin Iordan, *Dobrogea (1878-1940) în istoriografia bulgară postcomunistă*, Editura Academiei Române, București, 2013, p. 161.

¹⁷ Blagovest Njagulov, *Les images de „l'autre” chez les Bulgares et les Roumains (1878-1944)*, în „Études balkaniques”, 2, 1995, p. 3. Vezi și Lidya Mihova, *L'image de la Roumanie et des Roumains dans la littérature bulgare (fin du XIXe siècle)*, în „Recherches. Culture et histoire dans l'espace roman”, Strasbourg, nr. 3, 2009, pp. 87-96.

Dobrogei de Sud între frontierele românești, în 1913¹⁸, în urma „tratatului punitiv de la București”, așa cum l-a definit prim-ministrul Aleksandăr Țankov¹⁹, fapt care a înghețat de-a dreptul relațiile bilaterale până în 1940. Daniel Cain a notat că relațiile bilaterale încep să se schimbe în preajma anului 1900, când se produce o schimbare de generații în politica bulgară: noii veniți nu mai erau legați sentimental de România. Și, exact în acest moment, a completat Cain, a mai apărut și chestiunea Macedoniei otomane, unde cele două țări aveau interese divergente²⁰.

Presiunea Dobrogei de Sud asupra bunelor tradiții de vecinătate, frecvent amiabile până spre sfârșitul secolului al XIX-lea²¹, a fost majoră până într-acolo încât a declanșat o amplă insurgență politică, diplomatică și intelectuală, la București, dar mai ales la Sofia. Alberto Basciani a insistat să denumească acest măr al discordiei drept un „conflict balcanic”²². Un diplomat în Balcani, în perioada 1897-1912, cum a fost Atanas Șopov, a scris necruțător în memoriile sale, că „demersul și politica României ne-au trimis în primele secole ale erei noastre, atunci când popoarele migratoare, fără niciun fel de motiv și pretext, luau țara care le plăcea. Politică fără morală!”²³ Impedimentul teritorial era menționat frecvent chiar și de Țarul Boris al III-lea: într-o discuție cu ministrul britanic la Sofia, George Rendel, la 6 octombrie 1938, suveranul ținea să transmită la Londra că „există un teritoriu locuit de bulgari, care dacă ar fi retrocedat Bulgariei nu ar dăuna nimănui și în același timp ar contribui la consolidarea păcii și stabilității în Balcani”²⁴.

Petăr Neikov, bulgar născut la Brăila în 1879 și proaspăt diplomat la Legația din București, în 1909, a explicat sporirea divergențelor româno-bulgare prin obiectivele tot mai străvezii ale diplomației române de a juca un rol de putere regională în Balcani. Neikov crede că România aștepta, pentru deblocarea ușilor prieteniei cu Bulgaria, „o mică rectificare a graniței dobrogene”²⁵. Foștii prim-miniștri Ivan Gheșov (1911-1913), Aleksandăr Țankov (1923-1926) și Konstantin Muraviev (1944) au notat, în jurnalele lor, că intrarea Dobrogei, apoi a Dobrogei de sud, în componența României, a fost „cea mai mare pierdere” (Țankov)²⁶; „România și-a însușit Dobrogea de sud în 1913, fără să fi cerut sau să fi primit acordul Europei” (Muraviev)²⁷.

Deși erau legitimate puternic de tradiția istorică a legăturilor în perioada Renașterii bulgare²⁸ prin prezența pe teritoriul românesc a principalelor figuri politice și intelectuale care vor construi Bulgaria independentă, raporturile bilaterale după 1878, dar mai ales după proclamarea Independenței la Sofia, în 1908, au parcurs mai degrabă drumul spre blocaj și îngheț. Împinsă de potența Austro-Ungariei și Germaniei spre politica regională balcanică, pentru a evita revendicarea Transilvaniei, România a intrat într-o competiție nedorită cu Bulgaria pentru influență în Sud-Est. Desigur, acestei competiții i s-a adăugat

¹⁸ Constantin Iordachi, *Diplomacy and the Making of a Geopolitical Question: The Romanian-Bulgarian Conflict Over Dobruja, 1878-1947*, în Roumen Dontchev Daskalov, Diana Mishkova, Tchavdar Marinov, Alexander Vezekov (editors), „Entangled Histories of the Balkans”, vol IV („Concepts, Approaches, and (Self-) Representations”), Brill, Leiden, 2017, pp. 291-393; Florin Anghel, *Țara de la frontieră: Dobrogea de Sud. Memoria periferiilor idealului național (1913-1940)*, în Alberto Basciani, Cristina Brăgea editori, „România după Primul Război Mondial. O modernizare complexă”, Editura Humanitas, 2025, pp. 110-148.

¹⁹ Constantin Iordan, *op.cit.*, p. 181.

²⁰ Vladimir Mitev, *Daniel Cain: Dintre toate popoarele din regiune, românii și bulgarii sunt cei mai apropiați*, în „Podul Prieteniei”, 2 iunie 2020, <https://www.friendshipbridge.eu/ro/2020/06/02/cain-interview-ro/> (accesat 29.12.2023).

²¹ Constantin Velichi, *România și Renașterea bulgară*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980.

²² Alberto Basciani, *Un conflitto balcanico. La contesa fra Bulgaria e Romania in Dobrovia del Sud, 1918-1940*, Ed. Periferia, Cosenza, 2001.

²³ Constantin Iordan, *op.cit.*, p. 178.

²⁴ *Ibidem*, p. 128.

²⁵ Petar Neikov, *Diplomat la București (I)*, în „Ziarul Financiar. Ziarul de Duminică”, 11 august 2006, în <https://www.zf.ro/ziarul-de-duminica/petar-neiko-diplomat-la-bucuresti-i-3003414> (accesat la 2.12.2023).

²⁶ Constantin Iordan, *op. cit.*, p. 181.

²⁷ *Ibidem*, p. 194.

²⁸ Constantin Velichi, *op. cit.*; Elena Siupiur, *La culture et les élites de la communauté bulgare en Roumanie*, în „Études balkaniques”, 42, nr. 1, 2006, p. 5-44.

nemulțumirea Bulgariei pentru prevederea Tratatului de pace de la Berlin (1878) prin care Dobrogea intra în componența statului român²⁹. Conflictul militar din 1913 nu a venit doar ca urmare a răsturnărilor geopolitice balcanice, ci a fost rezultatul unei involuții vizibile, la nivel politic și diplomatic. Această distanță și deteriorare a calității relațiilor bilaterale a afectat și raporturile dintre cele două Curți Regale. Niciodată prea apropiați, Carol I al României și Ferdinand I al Bulgariei au trecut, după 1908-1909, în etapa mai puțin prietenească a legăturilor personale.

Excursia de câteva zile, fie și particulară, a Reginei Elisabeta a României la Evksinograd, la invitația Reginei Eleonora, a fost ultima fereastră deschisă de oportunitate în deblocarea relațiilor și în calmarea suspiciunilor și intențiilor ostile. De fapt, la 1911, suverana de la București a adus în Bulgaria ultima inițiativă pașnică din partea României pentru mai bine de două decenii care vor urma.

2. O vizită galantă la Evksinograd sau un mesaj de a salva prietenia bilaterală?

Unele mărturii bulgare nu îi sunt tocmai favorabile Reginei Elisabeta a României dar altele, cele mai multe, îi sunt apreciative. Ministrul la București, Hristofor Hesapciev, și-o amintește pe suverană drept o persoană cu o mare „doză de credulitate”, chiar de „naivitate”³⁰. „Exprimându-și odată admirația pentru a noastră „Vale a Trandafirilor- povestește diplomatul-, ea m-a întrebat: „există în această vale multe izvoare de apă de trandafiri?”³¹ Pedantul și cazonul profesor al școlii militare rămăsese cu destule ticuri din cariera lui didactică și, aproape sigur, nu gusta nimic din seratele muzicale și literare ale Reginei.

Alții, însă, precum Anna Stanciova, contesă de Grenaud, soția agentului diplomatic bulgar la București (1894-1895)³² Dimităr Stanciov, și doamnă de onoare a principesei Bulgariei, Maria-Luiza, iau apărarea suveranei. În jurnalul ei, Stanciova scrie că Regina avea „un caracter mărinimos și naiv, care niciodată nu a fost înțeles de superficialele elemente ale societății românești”³³. O aprecia la fel de mult un alt francez, contele Robert de Bourboulon, secretar particular al principelui bulgar Ferdinand între 1887 și 1904. Trimis la București pentru a îndeplini o misiune oficială la Legația bulgară, francezul a rămas plăcut uimit de felul în care se prezenta capitala României, pe care o compară cu orașele bulgare. A găsit „un oraș frumos cu străzile sale vii, așa cum arată cele mai multe din Paris”, „cu locuitori eleganți, bine îmbrăcați și bine educați, care nu arată niciun fel de obiceiuri orientale”³⁴. Văzând-o pe suverană, Regina Elisabeta i-a apărut drept „o femeie fără seamăn”, care trăia „doar pentru artă, doar prin artă!” „Niciun fel de prefăcătorie, nicio ținută studiată, niciun snobism- ea preferă artistul în fața marelui suveran și este întruchipare a sincerității și simplității!”³⁵ Chiar și capriciosul principe Ferdinand al Bulgariei pare că o simpatiza pe Elisabeta. Cel puțin o dată a mărturisit ministrului lui la București, Hristofor Hesapciev, că suverana „este

²⁹ Un om politic liberal, precum Petăr Peșev, ministru în mai multe guverne în perioada 1894-1913, insistă în memoriile sale asupra nedreptății făcute Bulgariei în 1878. „Oamenii de stat români- scria Peșev- au afirmat că le-a fost luată Basarabia românească și li s-a dat Dobrogea până la linia Cernavoda-Constanța, care nu era a lor, întrucât era locuită de bulgari”. Constantin Iordan, *op.cit.*, p. 145. Premisele acestui barter teritorial la Florin Anghel, *Last Ottoman Days in Sandjak of Tulcea: Geopolitics and Propaganda Between the Wars at the End of the Danube and Russo-Ottoman Barter of Dobrogea (1856-1878)*, în Delia Roxana Cornea, Metin Omer, Emanuel Ploeanu (editors), „Turkish Cultural Legacy in the Balkans. From Empire to the Republic of Türkiye”, Editura Mega, Cluj Napoca, 2023, pp. 211-234.

³⁰ Hristofor Hesapciev, *Amintirile unui diplomat bulgar în România (1905-1910)*, traducere și ediție de Daniel Cain, Editura Fundației Pro, București, 2003, p. 24.

³¹ *Ibidem*.

³² Mari A. Firkatian, *Diplomats and Dreamers: The Stancioff Family in Bulgarian History*, Rowman and Littlefield, Lanham, 2008, pp. 16-23.

³³ Daniel Cain, *România lui Carol I*, p. 97.

³⁴ Dobrinka Parusheva, *Orient-Expres, or about European Influences on Everyday Life in the Nineteenth Century Balkans*, în „New Europe College Regional Program Yearbook”, editor Irina Vainovski-Mihai, 2001-2002, p. 150.

³⁵ Daniel Cain, *România lui Carol I*, p. 97.

indiscutabil o femeie talentată. M-am entuziasmat de diversitatea cu care a purtat discuția în care ne-am cufundat”³⁶.

Prima vizită a Eleonora a Bulgariei în străinătate, în calitate de suverană, a fost la București, în martie 1908, imediat după oficializarea căsătoriei cu Ferdinand. Apoi, în 24-29 octombrie 1909, acum oficial Țarină, Eleonora a petrecut alături de Regina Elisabeta mai multe zile la Sinaia, fiind găzduită la Peleş.

Familia Regală a României este cea care a făcut, însă, primul pas.

Regina Elisabeta își proiectase și construisese, după propriile indicații, un pavilion pe digul principal al portului Constanța³⁷, lângă Farul Carol I³⁸. Reședința datează din 1910 și a fost finalizată în două săptămâni după planurile inginerului Anghel Saligny. Cu câteva zile înainte de a pleca la Evksinograd, Regina a inaugurat oficial reședința, la 2 mai 1911, în prezența Regelui Carol I, a prim-ministrului conservator P.P. Carp, a miniștrilor Alexandru Marghiloman și Barbu Ștefănescu-Delavrancea, a inginerului Anghel Saligny și a altor 45 de invitați³⁹.

Tot la Constanța, Familia Regală ridicase anterior și un mic Palat Regal⁴⁰, menit să o găzduiască în lunile de vară petrecute aici.

Acum, în primăvara mai ploioasă decât de obicei a lui 1911, Familia Regală (Carol și Elisabeta, însoțiți de principii moștenitori Ferdinand și Maria) au sosit la Constanța la 3 mai, cu trenul,⁴¹ fiind găzduiți în Palatul Regal, așezat într-una din piețele centrale ale orașului, cu vedere spre port. Suveranii porniseră într-o călătorie pe Dunăre, la 28 aprilie 1911, pe yachtul „Ștefan cel Mare”, ajungând până la Sulina, la 1 mai⁴². Regina Elisabeta a rămas la Constanța pentru serbările Zilei Naționale de la 10 Mai, când se aniversau 45 de ani de domnie a augustului ei soț și 30 de ani de la proclamarea Regatului. Suverana a mers la *Te-Deum* la Catedrala episcopală a orașului, unde erau prezenți elevi de la școlile în limba română, de la școala otomană, precum și de la școlile în limbile greacă, armeană și bulgară, alături de cursanții școlii franco-germane⁴³. „La ieșirea din biserică- relatează un jurnalist local- M. S. Regina este frenetic aclamată de armată, de publicul imens ce staționa pe trotuare, pe bulevard și de elevii și elevele tuturor școalelor”⁴⁴. Baia de mulțime, cu care Regina era, totuși, obișnuită, dovedea prinosul locuitorilor deja modernului oraș pentru transformările rapide și uluitoare produse în ultimele două decenii.

În dimineața zilei de vineri, 13 mai 1911, vaporul „România” pleca, la ora 11, de pe cheiul principal al portului Constanța, având la bord pe Regina Elisabeta a României. „România” era o navă foarte nouă de pasageri, care fusese construită în șantierele navale de la Saint Nazaire. A sosit la Constanța la 1 aprilie 1905, pentru a intra în custodia Serviciului Maritim Român pe liniile spre Constantinopol-Smirna (Izmir) și Pireu⁴⁵.

³⁶ Hristofor Hesapciiev, *op. cit.*, p. 166.

³⁷ Doina Păuleanu, *Regalitatea și marea. Dobrogea, 1878-1914*, Editura Monitorul Oficial, București, 2015.

³⁸ Florin Anghel, Cristian Andrei Leonte, *Fantoma Farului Carol I. Regele, feldmareșalul Mackensen și salvarea statuii lui Ovidiu din Constanța Veche*, în „Info Sud-Est”, Constanța, 22 iulie 2015, <https://www.info-sud-est.ro/fantoma-farului-carol-i-regele-feldmaresalul-mackensen-si-salvarea-statuii-lui-ovidiu-din-constanta-veche/> (accesat 28.12.2023).

³⁹ Delia Roxana Cornea, *Reședințele regale de la Marea Neagră. Casele de vis ale Reginelor României*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2021, pp. 67-68.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 59.

⁴¹ „Dobrogea jună”, în Constanța, an VII, nr. 18, 8 mai 1911, pp. 1-2.

⁴² Delia Roxana Cornea, *op. cit.*, pp. 53-54.

⁴³ „Conservatorul Constanței”, an III, nr. 18, 15 mai 1911.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Carmen Atanasiu, *Contribuții la o posibilă istorie a marinei comerciale române*, în „Revista Istorică”, tom I, nr. 11-12, 1990, p. 1021.

Cele două vechi doamne de onoare ale sale, Zoe Bengescu⁴⁶ și Maria Poenaru⁴⁷, comandorul Nicolae Gracoski, comandor al Casei Militare a Curții regale, secretarul particular al suveranei, italianul Edgar Dall'Orso, directorul Serviciului Maritim Român (SMR), Pavel Popovăț⁴⁸, un inspector al SMR, câțiva ofițeri, între care și șeful poliției orașului Constanța⁴⁹.

Ploua foarte tare când pasagerii s-au îmbarcat, iar aversele i-au însoțit pe tot parcursul călătoriei, vreme de șase ore, până când, la ora 17, nava a acostat în dreptul palatului de la Evksinograd. În momentul intrării în portul Varna, cale de mai puțin de opt kilometri de reședința regală, „România” a fost salutăată cu salve de tun trase de pe micul crucișător bulgar „Nadejda”. Pe aceeași ploaie torențială de care se despărțise pe cheiul Constanței, Regina Elisabeta era întâmpinată la debarcaderul oficial de o mulțime de oameni, curioși cei mai mulți, în sunetele Imnului Regal intonat de fanfara Marinei militare bulgare⁵⁰.

Ziarele românești au comentat lipsa ceremonialului oficial de primire a unui suveran, explicația constând în absența Țarului Ferdinand⁵¹ de la această vizită. Marile cotidene bucureștene credeau a ști că suveranul ar fi ajuns în dimineața zilei de 14 mai 1911 la Viena, după ce călătorise trei zile „în cel mai strict incognito”. În capitala austro-ungară, mai scriau jurnalele bucureștene, existau destule rumori potrivit cărora „regele Bulgariei a plecat pe neașteptate din țară, în momentul când Regina României și-a anunțat sosirea ei la palatul de la Euxinograd”⁵².

Aveau dreptate jurnaliștii.

Ferdinand era extrem de furios la adresa soției sale, Eleonora, pentru gestul de a o invita pe Regina Elisabeta în Bulgaria. O telegramă trimisă de pe drum către fiul său, Boris, exprimă cel mai sigur dispreț profund pentru consoartă și musafiră. „Două femei regale pe jumătate nebune”⁵³, le descria Țarul Ferdinand lui Boris pe Țarina Eleonora și Regina Elisabeta. Ambele se făcuseră vinovate, în imaginația bogată a suveranului, că „ar complota” o „afacere” împotriva lui.⁵⁴ Impetuosul Ferdinand putea bănui că Eleonora și Elisabeta urmau să discute despre cel puțin un subiect care privea direct viitorul Coroanei bulgare: o căsătorie a tânărului print moștenitor Boris, acum de 18 ani, căruia îi trebuia găsită o soție regală.

Cel mai probabil, dialogul pe această temă nu a fost ocolit, dar este greu de presupus ce variante au fost avansate de cele două regine. Câteva săptămâni înainte de a pleca la Evksinograd, Regina Elisabeta citise în cotidianul din Budapesta „Az Est”, la 1 aprilie 1911, că principesa Elisabeta a României ar urma să devină, din toamnă, tânăra soție a arhiducelui Franz Josef Karl de Habsburg, al doilea moștenitor al tronului Austro-Ungariei⁵⁵. La mai bine de un an după vizita de la Evksinograd, în 6 iunie 1912, cotidianul în limbă italiană

⁴⁶ Zoe Bengescu, născută Rosetti, era doamnă de onoare a Reginei din 1873 și a rămas până la moartea sa, în noiembrie 1913. Codruța Șoroagă, *Structura și organizarea Curții Regale în perioada domniei lui Carol I: Casa Reginei Elisabeta*, „Philohistoriss”, Cluj-Napoca, an VII, nr. 10, ianuarie 2021, pp. 65-83.

⁴⁷ Maria Poenaru (născută Văleanu, căsătorită cu generalul Constantin Poenaru) a fost doamna de onoare a Reginei din 1900 până la moartea suveranei, în 1916. Codruța Șoroagă, *op. cit.*

⁴⁸ Marian Moșneagu, *Cu patima științei. Comandorul Pavel Popovăț*, „Ziua de Constanța”, 29 aprilie 2022, <https://ziuaconstanta.ro/in-constanta/lumea-marinarilor/lumea-marinarilor-cu-patima-stiintei-comandorul-pavel-popovat-galerie-foto-781613.html> (accesat 2.12.2023).

⁴⁹ *Vizita M.S. Reginei la Euxinograd*, în „Universul”, an XXIX, nr. 130, 15 mai 1911, p. 1; *Regina României în Bulgaria*, în „Dimineața”, an VIII, nr. 2582, 15 mai 1911, p. 1; *Sosirea Reginei Elisabeta la Varna*, în „Adevărul”, an XXIV, nr. 7785, 15 mai 1911, p. 2; *Vizita M.S. Reginei la Euxinograd*, în „Conservatorul Constanței”, an III, nr. 18, 15 mai 1911, p. 1; *Plecarea M.S. Reginei la Euxinograd*, în „Minerva”, an III, nr. 863, 15 mai 1911, p. 4; *Plecarea M.S. Reginei la Euxinograd*, în „Seara”, an I, nr. 479, 15 mai 1911, p. 2; *Plecarea M.S. Reginei României la Euxinograd*, în „Românul”, Arad, an I, nr. 108, 17/30 mai 1911, p. 1.

⁵⁰ *Excursiunea M.S. Reginei la Varna*, în „Universul”, an XXIX, nr. 134, 19 mai 1911, p. 1.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² „Adevărul”, an XXIV, nr. 7786, 16 mai 1911, p. 3.

⁵³ Stephane Groueff, *op. cit.*, p. 19.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Logodna principesei Elisabeta a României*, în „Dimineața”, an VIII, nr. 2542, 3 aprilie 1911, p. 1.

„Il Piccolo”, care apărea la Trieste, se dorea a fi perfect informat în „iminența” unei logodne între Boris, prințul moștenitor al Bulgariei (născut în 1893) și tânăra principesă Elisabeta, fiica lui Ferdinand și a Mariei de România (născută un an mai târziu, în 1894). „Planul acesta a existat încă de mult- știa sigur „Il Piccolo”- dar din cauza relațiilor politice dintre cele două țări, el n-a putut fi pus în aplicare”⁵⁶.

Grosolănia cu care Țarul a tratat vizita Reginei Elisabeta a fost preluată și de unele autorități centrale și locale. Niciun membru al guvernului nu a venit să o salute pe suverana României, iar primarul orașului Varna, Ivan Țerov⁵⁷, a refuzat să participe la orice ceremonie oficială pe parcursul șederii Reginei Elisabeta⁵⁸.

Pe debarcaderul la care a acostat „România”, Regina Elisabeta a fost întâmpinată de Țarina Eleonora în după-amiaza târzie de 13 mai 1911, iar un discurs de bun venit a fost rostit de prefectul ținutului (*oblast*) Varna, Jeku Jekov. Apoi, alături de micile lor suite, cele două suverane s-au îndreptat, în automobile, spre reședința regală de la Evksinograd, unde au ajuns la timp pentru un dineu restrâns⁵⁹.

Reginele Bulgariei și României erau lipsite de decizie politică și administrativă. În același timp, prin preocupările lor legate de activitățile de caritate, instituționalizate, cele două împărțeau o notorietate foarte ridicată în opinia publică, Regina Elisabeta fiind de-a dreptul o legendă în țara sa. Ambele regine, născute și educate în vechiul Imperiu german, împărtășeau și pasiunea pentru mare, pentru locuințe în imediata ei apropiere și pentru petrecerea timpului în aer liber pe malul mării. Dacă Regina Elisabeta dispunea la Constanța de un pavilion ridicat chiar pe digul portului, dar și de un Palat Regal construit pe faleza înaltă a orașului, Regina Eleonora, la rândul ei, a făcut din Evksinograd principala reședință regală oficială în afara celei de la Sofia.

3. La Evksinograd cu Regina Elisabeta a României și Țarina Eleonora a Bulgariei

Țarina Eleonora a Bulgariei, născută în 1860 în familia germană Reuss-Köstritz, s-a căsătorit cu Ferdinand I la 15/28 februarie 1908, după ce acesta din urmă pierduse pe prima soție, Maria Luiza de Bourbon-Parma, în 1899, după nașterea ultimei fiice, Nadejda. La câteva zile după nuntă, între 6 și 8 martie 1908, perechea princiară bulgară a stat în România, venind de la Viena, și a avut întâlniri cu Regele Carol și Regina Elisabeta. Suverana română a ținut să îi spună lui Hristofor Hesapciev că a fost atașată emoțional imediat de noua principesă de la Sofia, care îi relatase „lucruri foarte interesante din viața ei de soră de caritate, șefă a unui tren sanitar în timpul războiului din Manciuria”. Ne-am dat cuvântul – a continuat Elisabeta – să ne întâlnim mai des, deoarece cele două popoare au interese foarte bune și trebuie să se folosească fiecare ocazie pentru a se crea mai multe legături prietenești”⁶⁰.

Regina s-a ținut de cuvânt și, între 24 și 29 octombrie 1909, noua Țarină i-a fost oaspete personal, la Peleş, în Sinaia. Eleonora avea și șansa, imediat remarcată și valorificată diplomatic de către ministrul bulgar la București, de a fi făcut o impresie foarte favorabilă mediilor politice românești, cel mai adesea prin comparație cu capriciosul Țar Ferdinand: „Toți cei care au avut posibilitatea să o vadă sau să vorbească cu ea au fost fermecați de naturalețea relațiilor ei și de bunătatea și cordialitatea evidentă”, relatea încântat Hesapciev⁶¹ după vizita din martie 1908 a cuplului princiar bulgar în România.

Eleonora participase, ca soră de caritate sub egida Crucii Roșii, la războiul ruso-japonez din Extremul Orient, având o educație în domeniul asistenței sociale și medicale obținută la Rudolphienerhaus, în Viena. La

⁵⁶ *Zvonul logodnei principesei Elisabeta a României. Comentariile presei italiene*, în „Dimineața”, 8 iunie 1912, p. 7.

⁵⁷ Ivan Țerov (1857-1938) a fost primar al Varnei între 1909 și 1912. A fost profesor și publicist, a avut proiecte importante de modernizare a infrastructurii orașului. O statuie în bronz, alături de o placă memorială, opera sculptorului bulgar Plamen Bratanov, a fost inaugurată la 25 aprilie 2019 în zona pietonală centrală a orașului.

⁵⁸ *Regina Elisabeta la Euxinograd. Dela corespondentul nostru particular*, în „Adevărul”, an XXIV, nr. 7789, 19 mai 1911, p. 2.

⁵⁹ *Sosirea Reginei Elisabeta la Varna*, în „Adevărul”, an XXIV, nr. 7785, 15 mai 1911, p. 2.

⁶⁰ Hristofor Hesapciev, *op.cit.*, p. 184.

⁶¹ *Ibidem*, p. 189.

sfârșitul războiului, în 1907, împărăteasa Maria Feodorovna a Rusiei, văduva Țarului Alexandru al III-lea și șefă a Crucii Roșii ruse până în 1917, a decorat-o pe prințesă pentru serviciile aduse⁶². Ea este inițiatoarea modernizării serviciilor de asistență socială în Bulgaria, demarând în acest sens colaborări intense cu Crucea Roșie americană⁶³. În 1908-1909 a pus bazele primei stațiuni maritime bulgare, pe țărmul Mării Negre (Sfinții Constantin și Elena) și, tot aici, în imediata apropiere a palatului regal de la Evksinograd, a înființat, în 1909, primul sanatoriu din Bulgaria pentru copiii tuberculoși și cu probleme locomotorii. În izolatul palat de la Evksinograd noua Țarină și-a stabilit și reședința. O vizită a cuplului regal bulgar (împreună cu prințesa Evdoksia) în SUA, anunțată de presa americană în martie 1914⁶⁴, a fost anulată din motive legate de declanșarea Războiului Mondial. În epocă, însă, scrie Evguenia Davidova, Țarina Eleonora a fost puțin apreciată în Bulgaria, aspect care o deosebea fundamental de popularitatea, notorietatea și simpatia de care se bucura Regina Elisabeta în România. Ekaterina Karavelova, soția omului politic Petko Karavelov (1843-1903), de patru ori prim-ministru (1880-1881; 1884-1886; 1886 și 1901-1902), aflată în poziția de doamnă de onoare a Țarinei Ioana⁶⁵, îi reproșa Țarinei Eleonora că „se întreține doar cu medicii austrieci și germani”⁶⁶, ignorându-i pe bulgari.

Dacă în ziua călătoriei vremea a fost capricioasă, în 14 mai 1911 a apărut soarele pe malul mării, iar reginele au putut organiza un program cu multe ieșiri în aer liber. Cu automobilul au făcut un tur al parcului palatului după care au mers să viziteze ctitoria Țarinei, sanatoriul marin pentru copiii tuberculoși, aflat în imediata apropiere⁶⁷. „E lesne de presupus – scria de la fața locului singurul trimis special de presă român, care relata pentru cotidienele „Adevărul” și „Dimineața” – ce apropiere sufletească trebuie să fi determinat între suveranele celor două țări vecine potrivirea aceasta de idei de binefacere, ce le stăpânește în aceeași măsură. „Mama răniților” din războiul de la 1877 găsește în regina Eleonora pe sora de caritate care, cu riscul vieții, a condus serviciul Crucii Roșii în războiul ruso-japonez”⁶⁸. După șederea prelungită în saloanele stabilimentului, reginele au revenit în reședința de la Evksinograd pentru un prânz de gală alături de suitele lor și de oficialitățile locale bulgare precum prefectul Jeku Jekov, comandantul marinei militare bulgare, inginerul șef al noului port al Varnei și șeful inspectoratului de poliție al orașului⁶⁹.

După amiază, reginele au ales să rămână în eleganta sală de lectură a palatului⁷⁰, pentru a discuta mai mult despre preocupările lor. Regina Elisabeta, acum în vârstă de 68 de ani, i-a explicat gazdei că resimte oboseala călătoriei. Conversația, purtată în limba germană, a cuprins, cel mai sigur, atât experiențele de viață, în ceea ce privește datoriile regale și de stat, dar și amintirile personale sau proiectele imediate. Nu avem de ce să excludem o discuție, chiar și extrem de discretă, despre familie. Cum ar fi, de pildă, despre cei mai tineri

⁶² Evguenia Davidova, *Monarchism with a Human Face: Balkan Queens and the Social Politics of Nursing in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries*, în „Comparative Studies in Society and History”, nr. 4, 2022, pp. 10-14.

⁶³ Kristina Popova, *Between Public Health and Social Work: Visiting Nurses in the Struggle Against Poverty and Infant Mortality in Bulgaria, 1923-1934*, în „Social Work & Society”, vol.9, nr. 2, 2011, p. 3.

⁶⁴ „The Cambridge Sentinel”, Cambridge, Massachusetts, an XI, nr. 20, 14.03.1914, p.2; „The New York Times” anunța că Țarina Eleonora își programase plecarea pentru 21 mai 1914: *Queen Not Intimidated. Eleanor of Bulgaria Persists in Intention to Visit America*, „The New York Times”, 8.04.1914.

⁶⁵ Frederick Chary, *Boris III, Tsar of the Bulgarians*, în Bernd J. Fischer (editor), „Balkan Strongmen. Dictators and Authoritarian Rulers of South Eastern Europe”, Purdue University Press, West Lafayette, Indiana, 2007, p. 124.

⁶⁶ Evguenia Davidova, *op.cit.*, p. 10.

⁶⁷ *Regina Elisabeta la Euxinograd. Amănuntele corespondentului nostru particular asupra vizitei. Vizita la sanatoriul de mare*, în „Adevărul”, an XXIV, nr. 7788, 18 mai 1911, p. 2; *Escursiunea M.S. Reginei la Varna*, în „Universul”, an XXIX, nr. 134, 19 mai 1911, p. 1.

⁶⁸ *Regina Elisabeta la Euxinograd. Amănuntele corespondentului nostru particular asupra vizitei. Vizita la sanatoriul de mare*, în „Adevărul”, an XXIV, nr. 7788, 18 mai 1911, p. 2.

⁶⁹ *Prânzul de gală de la Euxinograd*, în „Adevărul”, an XXIV, nr. 7788, 18 mai 1911, p. 2.

⁷⁰ *Ibidem*.

membri ai Caselor lor Regale. Prințul moștenitor Boris intra în al 18-lea an de viață și a fost destul de probabil că au fost trecute în revistă câteva dintre variantele princiare sau chiar regale pe care suveranii bulgari le luau în calcul.

În acest timp, suita Reginei a fost invitată la o excursie, pe șalupa regală „Ceaika”, pentru a vizita noul port al Varnei, inaugurat în 1906⁷¹ și canalul navigabil care leagă Marea Neagră, din dreptul Varnei, de lacul Devnia⁷², construcție lungă de aproximativ trei kilometri⁷³. Musafirii au admirat peisajul de pe țărmurile pitorești ale lacului⁷⁴. Trimisul special al cotidianelor românești „Adevărul” și „Dimineața” insistă că acest canal ar fi putut fi lăsat în umbră de o realizare mai mare, românească, dacă proiectul canalului maritim care ar fi legat Marea Neagră de lacul Techirghiol ar fi fost executat⁷⁵.

Pentru a doua zi, 15 mai 1911, Țarina Eleonora a propus Reginei Elisabeta două posibilități de a petrece întreaga zi, împreună. Fie o excursie, pe mare, de la Evksinograd până la pitoreasca localitate Balcic (atunci complet necunoscută românilor), la aproape 20 de kilometri distanță, fie un drum pe calea ferată până la Plevna (aproximativ 300 de kilometri depărtare), pentru a vedea câmpul de luptă din 1877, monumentele construite acolo dar și casa din satul Poradim (Pordim), pe care săteanul Vărban Iliev i-o cedase Regelui Carol, care a locuit și a avut aici cartierul său general în timpul Războiului de Independență⁷⁶.

Este prima dată, la 14 mai 1911, când un suveran bulgar invita un omolog român să viziteze Balcicul, iar Regina Elisabeta a căpătat posibilitatea de a ajunge în micul oraș de pe coasta Mării Negre cu câțiva ani înainte de a fi descoperit de Regina Maria. La acel moment, localitatea număra 6.641 de suflete, din care în jur de 3.000 de bulgari, puțin peste 2.000 de turci și tătari, în jur de 1.000 greci, evrei, armeni și țigani și 17 români⁷⁷. Un reportaj de la fața locului din primele zile ale instaurării administrației românești, din august 1913, stabilea în urma unei evaluări empirice existența a 23 de români și 83 de evrei, restul fiind bulgari și turci⁷⁸ (pentru orașul din imediata vecinătate, Cavarna, în iulie 1913, din cei 3.699 locuitori, 1.719 erau bulgari, 1.074 găgăuzi, 375 greci, 245 turci și doar 5 români)⁷⁹. Nu sunt consemnate mărturii directe ale vizitei unui înalt oficial român la Balcic până în 1913.

⁷¹ Richard J. Crampton, *Bulgaria, 1878-1918. A History*, East European Monographs, Boulder, Columbia University Press, New York, 1983, p. 386.

⁷² Lacul Devnia a fost la origine un liman la gurile râului Provadia, cu o adâncime de aproximativ 9 metri și despărțit de mare de o fâșie de nisip de 2-3 kilometri. În 1906-1909, după construirea noului port Varna, a fost excavat și canalul care leagă Marea Neagră de lacul Devnia, lac aprovizionat cu apă dulce de râurile Provadia și Devnia. Sergei R. Grinevetsky, Igor S. Zonn, Sergei S. Zhiltsov, Aleksey N. Kosarev, Andrey G. Kostianoy, *The Black Sea Encyclopedia*, Springer Verlag, Berlin-Heidelberg, 2015, pp. 791-792.

⁷³ Vizita portului Varna și canalului maritim, în „Adevărul”, an XXIV, nr. 7788, 18 mai 1911, p. 2.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*. În 1910, cotidianul „Adevărul” tipărea opinii referitoare la mutarea portului navelor militare și a apărării navale române din portul Constanța în lacul Techirghiol, fiind necesară construcția unui canal între Marea Neagră și lac. „Portul Constanța fiind așezat pe un promontoriu, nu în fundul unui golf, nu va putea fi apărat prin baterii de coastă și baraje de mine. (...) Baza navală a acestei flote trebuie să fie în lacul Tekirghiol”. C.B., *Marina noastră de mare*, în „Adevărul”, an XXIII, nr. 7358, 3 martie 1910, p. 1.

⁷⁶ Vizita portului Varna și canalului maritim, în „Adevărul”, an XXIV, nr. 7788, 18 mai 1911, p. 2. George Capceff, *Casa-Muzeu „Carol I”. Regele României în satul Poradim*, traducere din limba bulgară de St. Nicolaescu, Atelierele Grafice Socec, București, 1910; Ioana Cristache-Panait, *Monumente comemorative ale Războiului de Independență (1877-1878)*, în „Revista Muzeelor și Monumentelor”, an XLVI, 1977, p. 78.

⁷⁷ Lucian Boia, *Balcic. Micul paradis al României Mari*, Editura Humanitas, București, 2014, p. 19. La momentul intrării sub administrația românească, existau păreri potrivit cărora denumirile localităților din Dobrogea de Sud, cu puține excepții (Silistra), să fie schimbate, prin românizarea lor: Dobrici să devină Dobrești, Balcic să fie redenumit Bălcești, iar Ekrene/Ecrene să fie Creneia. Dr. B. *Nomenclatura în Cadrilater*, în „Universul”, an XXXI, nr. 257, 18 septembrie 1913, p. 1.

⁷⁸ I. Ursu, *Din Cadrilater*, în „Universul”, an XXXI, nr. 215, 7 august 1913, p. 1.

⁷⁹ I. Ursu, *Din Cadrilater*, în „Universul”, an XXXI, nr. 214, 6 august 1913, p. 1.

Regina Elisabeta nu a ajuns la Balcic dintr-un motiv foarte banal. În dimineața de 15 mai 1911, o duminică, ploaia torențială a cuprins coasta bulgară de nord a Mării Negre, iar suverana a simțit o slăbiciune fizică, pe care a pus-o pe seama vremii⁸⁰. În felul acesta, Elisabeta a ratat șansa de a descoperi, prima între români, ceea ce Lucian Boia a desemnat drept „paradis” al României Mari⁸¹.

Oportunitatea pierdută de a descoperi Balcicul, prima între români, în 15 mai 1911, a fost înlocuită de Țarina Eleonora cu un program alcătuit *ad-hoc*, în fața ploii continue, de primăvară, și a indispoziției fizice a Reginei Elisabeta. Imediat după micul dejun, suveranele au intrat în biserica mănăstirii Sf. Dumitru, aflată în parcul palatului, pentru a asista la slujba de duminică, după care au rămas pentru o scurtă ședință de fotografii oficiale, organizată de unul dintre angajații oficiali ai Curții Regale bulgare, cu nume românesc, Marcolesco⁸². Ceilalți membri ai delegației române au fost invitați la un banchet oficial organizat la cazinoul municipal din Varna, pe malul mării, al cărui amfitrion a fost prefectul Jeku Jekov⁸³. Pentru locuitorii obișnuiți din Varna, ziua de duminică a fost una a porților deschise pe nava „România”, acostată în port. Cei mai mulți doreau să vadă și să se convingă în legătură cu o tehnologie care amuțea și încânta: telegrafia fără fir⁸⁴. Extrem de atenți și de preocupați de rolul lor, telegrafistii români țineau pentru public legătura între bordul navei și portul Constanța, dar și cu celelalte nave aflate în funcțiunea Serviciului Maritim Român.

În ultima zi a șederii la Evksinograd, atât starea vremii dar, mai ales, starea fizică a Reginei Elisabeta s-au schimbat simțitor, deși aceasta a început să circule, la indicațiile medicului curant, într-un scaun mobil, cu roțile⁸⁵. Încă în dimineața zilei de luni, 16 mai 1911, cele două suverane au plecat spre Varna, în automobile, pentru a vizita foarte bogatul și interesantul Muzeu de antichități al orașului⁸⁶. Deschis de câțiva ani, în 11 iunie 1906, în fostul local al Liceului de fete, Muzeul era proiectat și condus de frații cehi Hermenegild și Karel Škorpil (ultimul fiind și fondator al școlii bulgare de arheologie medievală⁸⁷), și adăpostea artefacte extrem de prețioase și interesante, descoperite pe țărmul Mării Negre și în apropierea orașului. Karel Škorpil le-a condus pe cele două suverane printre exponate și a oferit răspunsuri la întrebările acestora.

Revenite la Evksinograd, Regina Elisabeta și Țarina Eleonora au primit în audiență o delegație a conducătoarelor și reprezentantelor societăților de caritate din Varna.

Un episod dintre cele mai gustate de publicul cititor de presă din România, dar și de suverană, s-a produs cu doar câteva ore înainte de părăsirea palatului, după dejun, în timpul unei scurte plimbări prin parc, mai precis în grădina cu trandafiri. Regina Elisabeta, aflată în compania celor două doamne de onoare, a fost oprită pe una dintre alei de către cinci dintre grădinarii reședinței de la Evksinograd, care s-au dovedit a fi români, dezertori din armată și fugari peste graniță, în Bulgaria. Aceștia au cerut suveranei să fie amnistiați, asigurând-o că regretă faptele trecute și făcând promisiuni de patriotism⁸⁸, cum relata trimisul special al cotidianului „Adevărul”. Un al șaselea dezertor român a interpelat pe Regină chiar pe pasarela de îmbarcare pe nava „România”, suverana asigurând și acum, în auzul oficialilor români și bulgari, precum și

⁸⁰ *Regina Elisabeta la Euxinograd. Amănuntele corespondentului nostru particular asupra vizitei*, în „Adevărul”, an XXIV, nr. 7788, 18 mai 1911, p. 2.

⁸¹ Lucian Boia, *op.cit.*. Vezi și Doina Păuleanu, *Balcicul în pictura românească*, Editura Arc, București, 2003.

⁸² *Regina Elisabeta la Euxinograd. Amănuntele corespondentului nostru particular asupra vizitei*, în „Adevărul”, an XXIV, nr. 7788, 18 mai 1911, p. 2.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Regina Elisabeta la Euxinograd. Dela corespondentul nostru particular*, în „Adevărul”, an XXIV, nr. 7789, 19 mai 1911, p. 2.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ Florin Curta, *With Brotherly Love: The Czech Beginnings of Medieval Archaeology in Bulgaria and Ukraine*, în Patrick J. Geary, Gábor Klaniczay (editors), „Manufacturing Middle Ages: entangled history of medievalism in nineteenth-century Europe”, Koninklijke Brill, Leiden, 2013, p. 379.

⁸⁸ *Regina Elisabeta la Euxinograd. Dela corespondentul nostru particular*, în „Adevărul”, an XXIV, nr. 7789, 19 mai 1911, p. 2.

a presei, că „-Lasă că am eu grijă de acum pentru voi!”⁸⁹, care suna ca o promisiune fermă de reglementare a situației juridice complicate.

Țarina Eleonora a ținut să fie prezentă la toate momentele despărțirii oficiale de musafira ei: ajunse amândouă în portul Varnei la șase și jumătate seara, suverana bulgară a însoțit-o pe Regina Elisabeta, de la bordul șalupei regale „Ceaika” până la ieșirea vasului „România” din apele cheiului unde acostase⁹⁰. Un public numeros, alături de oficialități locale bulgare, au asistat la ceremonia oficială de îmbarcare a Reginei⁹¹. Târziu, la miezul nopții, modernul vapor românesc a acostat în dreptul Pavilionului regal de pe cheiul principal al portului Constanța după ceea ce a fost ultima vizită în Bulgaria a unui suveran român.

4. Concluzii

Regina Elisabeta a României a vizitat Evksinograd în mai 1911 fără a aduce Țarinei Eleonora a Bulgariei un mesaj politic sau diplomatic. Resorturile acestei întâlniri țin de relațiile personale stabilite între două suverane, femei cu personalități distincte de ale soților lor. Discuțiile precedente dintre cele două, între patru ochi, din 1908 și 1909, au întărit o simpatie pe care niciuna dintre ele nu o împărtășea față de nicio altă consoartă regală.

Discuțiile din reședința de la malul Mării Negre dintre Elisabeta și Eleonora nu au fost un dialog politic și nu și-au propus, în fond, repararea relațiilor bilaterale. Țarul Ferdinand al Bulgariei nu a agreeat organizarea și agendele acestei vizite, el ținând să exprime fățiș această dezaprobare prin plecarea intempestivă din țară în ziua sosirii Reginei Elisabeta la Evksinograd și prin lipsa ceremoniilor și a decidenților guvernamentali sau locali, de la Sofia și Varna.

Este vorba despre o excursie încărcată cu o anumită valoare galantă, a Reginei Elisabeta, care a punctat, însă, la o dinamizare a legăturilor dintre Casele Regale, canal de discuție care va rămâne esențial în perioada tulbure dintre 1913 și 1916. Deși considerate tradițional istorice bune, raporturile dintre șefii de stat români și bulgari, în perioadele monarhiei constituționale, au fost rezervate, iar vizitele românilor practic fără istoric (Regele Carol I în 1902, Regina Elisabeta în 1911, după care nu s-a mai înregistrat nicio altă deplasare până în decembrie 1947).

Ultima vizită în Bulgaria a unui suveran român, în mai 1911, la Evksinograd, într-o reședință care se va afla la doar câțiva kilometri de viitoarea frontieră dintre cele două țări, cea din 1913, a fost și semnul limpede al nivelului de degradare a relațiilor bilaterale, proces început din primii ani ai secolului al XX-lea și care se va întinde pentru o perioadă de mai bine de trei decenii, practic până la ocuparea celor două state de către Armata Roșie (în 1944) și instalarea de regimuri comuniste la București și Sofia.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ *Ibidem*; *Plecarea M.S. Reginei Elisabeta din Varna*, în „Minerva”, an III, nr. 866, 18 mai 1911, p.1; *Plecarea M.S. Reginei Elisabeta din Varna*, în „Seara”, an 10, nr. 481, 17 mai 1911, p. 3; *Plecarea M.S. Reginei Elisabeta din Varna*, în „Minerva”, an III, nr. 867, 19 mai 1911, p. 1; *Întoarcerea M.S. Reginei*, în „Conservatorul Constanței”, an III, nr. 19, 22 mai 1911, p. 2.

**FROM CONSTANȚA TO EVKSINOGRAD, ACROSS THE BLACK SEA, WITH QUEEN
ELISABETA (13–16 MAY 1911). PUBLIC PERCEPTIONS OF THE LAST VISIT TO BULGARIA
BY A ROMANIAN SOVEREIGN**

Abstract: *On 13-16 May 1911, the last visit of a Romanian sovereign in Bulgaria took place. Queen Elisabeta was invited by Tsaritsa Eleonore to Evksinograd, a Royal residence just near Varna, on the Black Sea coast. Queen's attendance was not approved by Tsar Ferdinand of Bulgaria, who demonstratively left the country when the visit started. The Tsar strongly accused his consort, and Queen Elisabeta in a telegram sent to his child, Boris, as „two-half mad royal women, who plotted this affair together, taking advantage of my absence”.*

This visit to Evksinograd in May 1911 can be considered rather as without political and diplomatic significance in the context of bilateral relations. Only in the first decade after World War I would such an initiative become a habit, by using Queen Maria's personal, political and diplomatic abilities to gain for Romania a regional influence and positive results from the peacemakers of 1919-1920.

Queen Elisabeta's presence at Evksinograd was the last of a Romanian sovereign and, generally, of a Romanian leader, for half a century in Bulgaria until the visit of Prime Minister Petru Groza in Sofia on 1947.

Previous research on activities and duties referring to serving as head of state by Queen Elisabeta on diplomatic and political relations in South-East Europe at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries and, particularly, about Romanian-Bulgarian relationships, paid minimal and fleeting attention to this episode. There is no generous account about the visit to Evksinograd in May 1911, and there are no scientific analyses about its importance in the bilateral relationships' historical, political and diplomatic context.

We set out to review aspects of the last visit to Bulgaria by a Romanian sovereign in the last summer of European peace (1911), just before the Balkan Wars (1912-1913) and World War I (1914-1918).

Keywords: *Queen Elisabeta of Romania; Tsaritsa Eleonore of Bulgaria; Evksinograd; last Romanian Royal visit in Bulgaria; Romania; Bulgaria; May 1911.*